

Az univerzális kvantor extra tág hatókör-értelmezése

Mondattan vagy jelentésstan?

Turi Gergő

Nyelvtudományi Intézet és Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Surányi Balázs

Nyelvtudományi Intézet és Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Összefoglaló

A hatókör-értelmezésre vonatkozó klasszikus generatív nézet szerint egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben az adott kvantor áll (azaz: nem vehet fel extra tág hatókört). Egyes, empirikusan ezidáig nem kellően megerősített feltételezések szerint azonban létezik egy kivételes, vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó szerkezet típus, amely megengedi a benne szereplő univerzális kvantor számára az extra tág hatóköri olvasatot. Wurmbbrand (2013; 2018) szintaktikai magyarázata szerint emiatt a kvantorhatókörre vonatkozó klasszikus, finit tagmondati lokalitási korlátot gyengíteni szükséges, míg Farkas-Giannakidou (1996) jelentéstani magyarázata azt állítja, hogy a kivételes hatóköri olvasat jelentéstani újraelemzésnek köszönhető.

Tanulmányunkban a jelenséget magyar anyanyelvű felnőtt beszélők ítéletei alapján vizsgáljuk. Kimutatjuk, hogy az extra tág hatóköri értelmezés (1) valóban elérhető a kritikus mondat típusban, de (2) hasonlóképpen elérhető egy a kritikustól minimálisan eltérő olyan mondat típusban is, melyre magyarázatként csak a jelentéstani újraelemzés terjeszthető ki, míg a szintaktikai lokalitási korlát gyengítése nem. Ez alapján a vizsgált extra tág hatóköri olvasatnak a jelentéstani újraelemzésen alapuló magyarázata mellett, és a kvantorhatókör klasszikus, finit tagmondat alapú szintaktikai lokalitási megszorításának a feladása ellen érvelünk.

Kulcsszavak: logikai hatókör, kvantor, kvantoremelés, szintaktikai lokalitás, jelentéstani újraelemzés, kísérletes mondattan, magyar nyelv

1. Bevezetés*

A természetes nyelvekben a kvantorokat tartalmazó mondatok gyakran több-értelműek. Ennek egyik jellemző oka abban áll, hogy a kvantorok logikai hatóköre a szintaktikai szerkezet különböző részeire terjedhet ki. Az alábbi (1a) mondatban például az univerzális kvantor hatóköre kiterjedhet csupán a B-vel jelölt alárendelt infinitívuszi összetevőre (az ennek megfelelő jelentést parafrázálja (1b)), de kiterjedhet az A-val jelölt főmondat egészére is (az ennek megfelelő jelentés parafrázisa

* A tanulmány elkészítésében az első szerzőt az Új Nemzeti Kiválóság Program 18-3-III-PPKE-123 pályázat keretében az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta. A második szerző köszönetét fejezi ki az NKFIH KH-130558 sz. projekt támogatásáért.

(1c)). Előbbi esetben a kvantor logikai hatóköre a kvantoros főnévi kifejezés testvér-össztevőjével esik egybe a mondat felszíni szerkezetében (ún. egyes/szűk hatókör), míg utóbbi esetben egy azt tartalmazó nagyobb összetevővel (ún. fordított/tág hatókör).

- (1) a. [_A Csak egyszer fog [mindegyik diák [_B felelni az órán]]].
 b. 'Csak egyszer lesz olyan, hogy minden diákra igaz, hogy felel az órán.'
 (Csak egy olyan óra lesz, amelyen végigfeleltetem az osztályt.)
 c. 'Minden diákra igaz, hogy csak egyszer lesz olyan, hogy felel az órán.'
 (Mindegyik diáknak csak az egyik órán kell felelnie majd.)

A kvantorok logikai hatókör-értelmezési lehetőségeit számos grammatikai és grammatikán kívüli tényező korlátozhatja. Az egyik – a fősodratú generatív megközelítés szerint empirikusan érvényes – korlát a következőképp fogalmazható meg (Farkas 1981; Fodor–Sag 1982; May 1985; Beghelli 1993; Fox–Sauerland 1996; Szabolcsi 1997; Johnson 2000; Fox 2000; Cecchetto 2004):

- (2) *Klasszikus finit tagmondati korlát*
 Egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

A klasszikus generatív felfogás szerint a fenti korlát grammatikai természetű, és végső soron a szintaxison belüli lokalitási feltételekből fakad. Eszerint:

- (3) *A klasszikus finit tagmondati korlát szintaktikai megközelítése*
 A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

Egyes szerzők állítása szerint azonban léteznek szisztematikus kivételek (2) alól: e mondatokban tehát egy kvantor logikai hatóköre túlterjed az őt tartalmazó finit tagmondaton (nevezzük ezt *extra tág* hatóköri értelmezésnek). Farkas–Giannakidou (1996) angol nyelvű, vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó összetett mondatokkal illusztrálja a kivételeknek dolgozatunk szempontjából releváns csoportját:

- (4) A student made sure that each professor had
 egy diák tette biztossá hogy mindegyik professzor volt
 a ride to his hotel.
 egy fuvar -hoz ő hotel
 'Egy diák elintézte, hogy mindegyik professzor fuvart kapjon a hoteljéhez.'

(4)-ben az egyenes hatóköri olvasat szerint volt egy diák, akire a következő igaz: a diák elintézte, hogy mindegyik professzort elvigyék a hoteljéhez. Az univerzális kvantor *extra tág*, fordított hatóköri olvasata szerint pedig mindegyik professzorra a következő igaz: volt egy (az egyes professzorok esetében potenciálisan eltérő) diák, aki elintézte, hogy az adott professzort elvigyék a hoteljéhez. Ez utóbbi olvasat – amennyiben elérhető – kivételt képez (2) alól.

Wurmbrand (2013; 2018) szerint a (4) típusú mondatokban (A továbbiakban: F&G-féle mondatok) az *extra tág* hatókör szintaktikailag engedélyezett. Más szóval magából a nyelvtanból nem (2), hanem annak csak egy gyengébb változata vezethető le: ti. egy olyan korlát, amely a (4)-ben is szereplő kötőmódú tagmondat típusokra nem terjed ki.

(5) *Gyengített finit tagmondati korlát*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll, kivéve, ha a finit tagmondat F&G-féle kötőmódú tagmondat.

Farkas–Giannakidou (1996) leírása szerint azonban az extra tág hatókör nem szintaktikailag engedélyezett, hanem jelentéstani folyamatoknak köszönhető. Közélebről: az F&G-féle mondatokban azért érhető el az univerzális kvantor számára az extra tág hatóköri olvasat, mert a főmondati határozatlan főnévi kifejezés átértelmezhető egy a főmondati és a beágyazott mondati predikátumok által alkotott komplex predikátum argumentumaként (a javaslat részletesebb bemutatását lásd lent a 2. részben). Farkas–Giannakidou (1996) leírását alapul véve a következő hipotézis fogalmazható meg a (4)-ben elérhetőnek feltételezett extra tág hatóköri olvasatról:

(6) *Klasszikus finit tagmondati korlát + jelentéstani újraelemzés*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll. Az F&G-féle mondatokban az extra tág hatókör jelentéstani újraelemzés útján áll elő.

Azaz: amennyiben a (6)-ban feltételezett jelentéstani újraelemzés valóban létezik, az lehetővé teszi a (3)-ban jelzett szigorúbb szintaxis-változat fenntartását, szűkségtelenné téve az (5)-ben szereplő gyengítést.

Dolgozatunk egy kísérletes módszerekkel végzett vizsgálatot mutat be, amelynek célja az alábbi két kérdés megválaszolása volt:

- (7) a. Igazolják-e a magyar anyanyelvű beszélőktől gyűjtött ítéletek, hogy az F&G-féle mondatokban elérhető az univerzális kvantor extra tág hatókörű olvasata?
 b. Amennyiben az extra tág hatóköri olvasat elérhetőnek bizonyul, található-e bizonyíték amellett, hogy szükség van a (6) szerinti jelentéstani újraelemzés feltételezésére?

Vizsgálatunk eredményei szerint mindkét kérdésre pozitív válasz adható, amely alapján amelltt érvelünk, hogy az F&G-féle kivételek nem teszik szükségessé a szintaxis (5) szerinti gyengítését: az F&G-féle kivételek mellett is fenntartható a szigorúbb – és leír szempontból általánosabb, egyszerűbb – (2).

A dolgozat felépítése a következő. A jelen bevezetőt követő 2. részben felvázoljuk az extra tág hatóköri olvasatok kérdésének hátterét, és részletesebben bemutatjuk Farkas–Giannakidou (1996) javaslatát. A 3. rész elején megfogalmazzuk a kísérletünkkel megválaszolni kívánt konkrét kutatási kérdéseket, majd leírjuk a használt kísérleti módszert és anyagot. A 4. rész bemutatja és tárgyalja a kísérlet eredményeit. Az utolsó, 5. rész összefoglalja a következtetéseket, és további kutatási feladatokat jelöl meg.

2. Háttér

A természetes nyelvi adnominális kvantorok (Q; pl. *mindegyik, sok, legalább n*) hagyományos megközelítésből nézve valamilyen számosságot, mennyiséget fejeznek ki. Barwise–Cooper (1981) elmélete szerint két halmaz közötti relációt jelölnek. Az egyik halmazt a kvantoros kifejezésen belül a kvantor mellett álló ún. megszorítás (restriktor) írja le; az alábbi (8)-as példában ez a gyerekek halmaza. Alapesetben (ha más művelet nem lép közbe) a kvantor hatóköre a kvantoros kifejezés (QP) testvéreként álló összetevő; az alábbi példában: *megnézte a filmet*. Ezt az alapesetet a továbbiakban felszíni hatókörnek nevezzük.

(8) [QP [Q Mindegyik] [Megszorítás gyerekek]] [Hatókör megnézte a filmet].

A kísérletünkben használt tesztmondatokban fontos szerepet játszik a kvantor-kifejezéseknek a tagmondaton belüli pozíciója, ezért érdemes itt kitérnünk arra, hogy a magyarban a QP-k helyzete hogyan függ össze hatókör-értelmezési lehetőségeikkel (vö. többek között pl. É. Kiss 1992; 2002; Szabolcsi 1997). Az első általánosítás a következő: a magyarban az ige előtti tartományban szereplő QP-k felszíni hatókört kapnak (félretéve azt az esetet, amikor kontrasztív topik szerepűek). Vegyük példaként a (9a) és (10a) mondatokat. Mivel (9a) összetevős szerkezetében a *mindkét diák* preverbális QP testvércsomópontja a *három vizsgán is megbukott*, a mondat jelentése (9b)-vel írható le. Ezzel szemben, miután (10a) összetevős szerkezetében a *három vizsgán is* kifejezésnek a testvérösszetevője a *mindkét diák megbukott*, (10a) értelmezése (10b)-nek felel meg. Azt mondhatjuk, hogy amennyiben egy (nem kontrasztív értelmezésű) magyar mondatban két QP áll az ige előtt, a mondat összetevős szerkezeti jellemzői folytán a később álló QP az előbb álló QP hatókörébe fog tartozni. Ebben a mezőben tehát egy QP hatókörét a mezőn belül elfoglalt pozíciója határozza meg.¹

- (9) a. [[Mindkét diák] [[három vizsgán is] [megbukott]]].
 b. 'Mindkét diákra igaz a következő: az adott diák három vizsgán is megbukott.'
- (10) a. [[Három vizsgán is] [[mindkét diák] [megbukott]]].
 b. 'Három vizsgára is igaz a következő: az adott vizsgán mindkét diák megbukott.'

Mást találunk az ige mögötti mezőben. Tekintsük a (11a)-val illusztrált szórendet, amelyben az univerzális kvantoros kifejezés az ige mögött, míg a számnevet tartalmazó *is*-es kifejezés az ige előtt áll. Ebben az esetben az összetevős

¹ A (9)–(11) példákban *is*-sel módosított számneves kifejezéseket használunk, két okból. (i) Az *is* teszi lehetővé, hogy az egész tőszámneves kifejezés kvantorpozícióban álljon (vö. Szabolcsi 1997; É. Kiss 2002), nem pedig topik- vagy fókuszpozícióban. Ennek azért van jelentősége, mert a topik, illetve fókusz információszerkezeti szerepek erősen befolyásolhatják egy-egy elem hatókör-értelmezését (vö. többek között például a topik kapcsán: loup (1975); a fókusz kapcsán: Krifka (2001)). (ii) Az *is* disztributív értelmezést ad a számneves kifejezésnek, így a két példában szereplő QP nem tér el disztributívítás tekintetében. Megjegyezzük még, hogy a (10a) példát egyes beszélők degradálnak érzik; azonban (10a)-nak ők is kizárólag (10b) értelmezését érik el.

szerkezetben a *megbukott* és a *mindkét diák* ugyanúgy egymás testvérei, és az őket tartalmazó összetevőnek a *három vizsgára is* ugyanúgy testvére, mint (10a)-ban. Ennek ellenére (11a) számára nemcsak a (10b)-ben leírt (és (11b)-ben megismételt) értelmezés érhető el, hanem a (9b)-ben megfogalmazott (és (11c)-ben megismételt) értelmezés is. Utóbbi értelmezésben (11a) preverbális számneves kifejezése a posztverbális univerzális kvantor hatókörébe esik (azaz: az univerzális kvantor fordított/tág hatókörű). Mivel ez a hatóköri olvasat nem minden kvantortípus számára elérhető, a második általánosításunkat – némi szűkítéssel élve – a következőképp fogalmazzuk meg: a posztverbális univerzális kvantorok vehetnek felszíni hatókört is, és vehetnek a felszíninél tágabb, fordított hatókört is. Ennek és a fenti első általánosításnak a figyelembe vételével kísérletünkben kifejezetten csak posztverbális mezőben helyet foglaló univerzális kvantorok hatókör-értelmezését vizsgáltuk – lévén, hogy a felszíninél tágabb hatóköri olvasat kizárólag az ő számukra lehet elérhető.

- (11) a. [[Három vizsgán is] [[megbukott] [mindkét diák]]].
 b. 'Három vizsgára is igaz a következő: az adott vizsgán mindkét diák megbukott.'
 c. 'Mindkét diákra igaz a következő: az adott diák három vizsgán is megbukott.'

A kvantorok felszíninél tágabb, fordított hatóköri értelmezése az angolhoz hasonló kötött szórendű nyelvekben is elérhető; annál is inkább, mivel a kötöttebb szórend kevésbé engedi, hogy a logikai hatóköri viszonyokat a nyelv a felszíni szerkezet, és így a szórend megválasztása segítségével egyértelműsítse. Így, hasonlóan a (11a)-ban szereplő magyar példához, az alábbi, egzisztenciálisan kvantáltként értelmezett határozatlan alanyt és univerzálisan kvantált tárgyat tartalmazó angol mondat is kétértelmű.

- (12) a. [_∃ Someone] loves [_∀ every poet].
 valaki szeret minden költőt
 b. 'Valakire igaz, hogy mindegyik költőt szereti.'
 c. 'Mindegyik költőre igaz, hogy valaki (potenciálisan más-más) szereti.'

A fordított hatóköri olvasatot a fősodratú generatív elméletek egy mozgatósi transzformáció feltételezése révén vezetik le, így redukálva ezt a hatókör-értelmezést a felszíni hatókör-értelmezésre mint alapesetre (May 1977; 1985). A feltételezett mozgatósi, az ún. kvantoremelés, a kvantorkifejezést a felszíni pozíciójából a hatókörének megfelelő pozícióba viszi, anélkül, hogy ez az adott kvantorkifejezés kijtésének helyét megváltoztatná (a kvantoremelés ún. rejtett mozgatósi). (13a) ábrázolja (12a) mindkét hatóköri olvasatának felszíni szerkezetét. A kvantoremelési mozgatósi a tárgyi QP-t a szerkezetnek egy magasabb pontjára viszi. Új pozíciójában az univerzális kvantoros kifejezés testvérösszetevője tartalmazza a határozatlan alanyt, így a szerkezethez kapcsolt (12c) jelentésben az alany a tárgyi QP logikai hatókörébe kerül.

- (13) a. [[_∃ someone] [[loves] [_∀ every poet]]
 b. [[_∀ every poet] [[_∃ someone] [[loves] [every poet]]]]

A kvantoremelés mint mozgatus számos párhuzamosságot mutat az olyan jól ismert mozgatusokkal, mint a nyílt – azaz nem csupán az értelmezésre, hanem a felszíni pozícióra is hatást gyakorló – kérdőszómozgatus. Az egyik alapvető hasonlóság az, hogy mind a kvantoremelés, mind a kérdőszómozgatus csak olyan pozícióba viheti a mozgatusott elemet, amelyből az *k*-vezérli az eredeti helyét: azaz, a mozgatus nyomán előálló szerkezetben az adott elem testvérösszetevője tartalmazza az adott elem „eredeti” pozícióját.

További hasonlóság a kvantoremelés és a kérdőszómozgatus között, hogy egyik mozgatus sem képes ún. erős szigetekből kiemelni egy elemet (Ross 1967; Farkas 1981). Az időhatározói szerepű kifejezés (14)-ben erős szigetet képez. Ennek megfelelően a *which game* kérdő kifejezés nem mozgatható ki belőle a főmondat élére (14a)-ban. Hasonlóképpen (14b)-ben az *every game* kvantorkifejezés sem vihető kvantoremeléssel a főmondatba, ahol is az univerzális kvantor hatókörébe vehetné a határozatlan alanyt, ezzel elérve a (14c)-ben leírt értelmezést. Miután szigetösszetevőből szintaktikailag nem engedélyezett a kimozgatus, a (14c)-féle jelentés nem elérhető (14b) számára.

- (14) a. *Which game did you leave the party [before starting to play]?
melyik játék si te hagytál a buli mielőtt kezdődik PRT játszik
- b. Someone left the party [before starting
valaki hagyta a buli mielőtt kezdődik
to play every game].
PRT játszik mindegyik játék
- c. 'Minden játékra igaz, hogy valaki (potenciálisan más-más valaki)
otthagya a bulit azelőtt, hogy az adott játékot elkezdtük játszani.'

A kvantorhatókör-értelmezés irodalmában jelentős kérdés, hogy a kvantoremelés hasonlít-e a kérdőszómozgatusra abban is, hogy milyen messze vihető általa egy adott elem. A kérdőszómozgatus esetében a mozgatusott elem a mozgatus „után” gyakran ugyanabban a legkisebb finit tagmondatban marad, mint amely legkisebb finit tagmondatban az elem „kiinduló” helye is megtalálható. Ezeket nevezzük „rövid” (vagy lokális) kérdőszómozgatusoknak; ilyen például a (15a)-beli kérdőszó-előrevitel. A „hosszú” kérdőszómozgatusok azok, amelyek a kérdőkifejezést egy olyan tagmondatba viszik, amely tartalmazza azt a legkisebb finit tagmondatot, amelyből a mozgatusott elem „kiindult”. A „hosszú” kérdőszómozgatus példázza alább (15b), amelyben a kérdőszó finit, időjellel ellátott igét tartalmazó mellékmondatból indul, és (15c), amelyben finit, kötőmódú mellékmondatból mozog fel a kérdőszó.

- (15) a. [Melyik diákkal fogunk találkozni ___]?
b. [Melyik diákkal mondtad, [hogy találkoztál ___]]?
c. [Melyik diákkal szeretnéd, [hogy találkozzunk ___]]?

Kérdéses, hogy a kvantoremelés is lehet-e „hosszú”. Amennyiben (16a)-ban a beágyazott finit tagmondatból a kvantoremelés a főmondat élére tudná vinni az univerzális QP-t, akkor a mondat nemcsak a (16b) szerinti felszíni hatóköri értelmezést kaphatná, hanem elérhető volna az univerzális QP számára a (16c) szerinti extra tág fordított hatóköri olvasat is. Utóbbi azonban nem tűnik elérhetőnek: (16a)-ban

az univerzális kvantor hatóköre az őt közvetlenül tartalmazó finit tagmondaton nem terjedhet túl (Farkas 1981; Fodor–Sag 1982; May 1985; Beghelli 1993; Fox–Sauerland 1996; Szabolcsi 1997; Johnson 2000; Fox 2000; Cecchetto 2004).

- (16) a. Someone said that each student had met you.
valaki mondta hogy mindegyik diák volt találkozott veled
b. 'Van valaki, aki azt mondta, hogy mindegyik diákra igaz, hogy találkozott veled.'
c. 'Mindegyik diákra igaz, hogy van valaki (potenciálisan más-más valaki), aki azt mondta, hogy az adott diák találkozott veled.'

Ez a megfigyelés nem feltétlenül meglepő annak fényében, hogy a mozgatósi műveletek eltérnek abban, hogy átléphetnek-e finit tagmondatok határán. Az ún. A-mozgatók (argumentummozgatók) – mint például a passzivizáció vagy az alanyemelés – általában nem képesek erre, míg ugyanez a kérdőszómozgató, a hozzá hasonló vonatkozónmás-mozgató és fókuszmozgató számára – az ún. A-vonás mozgatók számára – lehetséges. Ennek a különbségnek a magyarázata nem tárgya dolgozatunknak; csak annyit jegyünk meg itt, hogy a mozgatók lokális tulajdonságait a bevett generatív megközelítések szerint a szintaxis elveinek interakciója határozza meg (Cecchetto 2004; den Dikken–Lahne 2013). Ez a nézet megfelel a fent már szereplő (3)-as megállapításnak:

- (3) *A klasszikus finit tagmondati korlát szintaktikai megközelítése*
A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll.

Bár (3) önmagában nem tűnik problematikusnak, abból a szempontból mégis váratlan, hogy a kvantoremelés jónéhány tulajdonság tekintetében inkább az A-vonás mozgatók csoportjába tartozik (amelyek lehetnek „hosszúak” is), mint az A-mozgatók csoportjába (amelyek csak „rövidék” lehetnek). Ilyen tulajdonság például a Gyenge Keresztezési hatás, amely csak A-vonás mozgatók nyomán áll elő, A-mozgatók esetében nem. A kvantoremelés a Gyenge Keresztezési hatás szempontjából nem az A-mozgatókhoz, hanem az A-vonás mozgatókhoz hasonlóan viselkedik.

Ebből a szempontból bírnak potenciálisan nagy jelentőséggel az itt megismételt (4)-es példához hasonló F&G-féle mondatok.

- (4) A student made sure that each professor had
egy diák tette biztossá hogy mindegyik professzor volt
a ride to his hotel.
egy fuvar -hoz ő hotel
'Egy diák elintézte, hogy mindegyik professzor fuvart kapjon a hoteljéhez.'

Amennyiben az F&G-féle mondatokban az univerzális kvantor extra tág hatóköre elérhetőnek bizonyulna, az potenciálisan tovább erősíthetné a kvantoremelés párhuzamosságát a jól ismert A-vonás mozgatókkal; ugyanakkor kihívást is jelentene, mivel ez esetben magyarázatot igényelne, hogy miért épp az F&G-féle mondatokban találunk extra tág hatókört, míg a (16)-félékben nem. Mindenesetre ekkor a szintaktikai megközelítést alkalmazva az itt megismételt (5)-tel állnánk szemben:

(5) *Gyengített finit tagmondati korlát*

A szintaxis elveinek következménye, hogy egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll, kivéve, ha a finit tagmondat az F&G-féle hasonló mondatok kötőmódú tagmondat.

Egy (5)-nek megfelelő – tehát (3)-nál valamivel megengedőbb – szintaxiselméletet javasol Wurmbrand (2013; 2018).

Farkas–Giannakidou (1996) ezzel szemben jelentéstani javaslatlal él a (4)-ben illusztrált mondatokat illetően.² Állításuk szerint az esetükben az extra tág hatókör nem szintaktikailag, hanem jelentéstani újraelemzés révén engedélyezett. Az újraelemzés eredményeként a főmondati alanyi NP (=NP1) és a beágyazott mondatbeli alanyi NP (=NP2) egyazon összetett predikátumnak válnak közvelen bővítményeivé (ko-argumentumaivá):

(17) NP1 (elintézte, hogy fuvart kapjon) NP2

Az átértelmezés feltétele, hogy a főmondati és beágyazott ige által alkotott komplex predikátum egy olyan komplex eseményt legyen képes jelölni, amelyben a főmondati alany mint 'kezdeményező' (*initiator*), míg a beágyazott alany mint 'érintett argumentum' (*affected argument*) szerepel (a beágyazott mondatok tárgya nem tud érintett argumentumként értelmeződni).³ Farkas és Giannakidou javaslata szerint ez a feltétel csak a kötőmódot szelektáló főmondati predikátumok egyes típusai tudják teljesíteni (pl. *take care* 'gondoskodik', *arrange* 'elintéz') (Farkas–Giannakidou 1996: 38–41; valamint vö. Wurmbrand 2018: 21–27).⁴

Az extra tág hatóköri olvasat tehát egyfajta jelentéstani újraelemzésnek, szemantikai rekompozíciónak köszönhető. A konkrétság kedvéért feltételezhetjük, hogy a rekompozíció után egyazon predikátum argumentumaiként a két NP jelentése két hierarchikus „sorrendben” kombinálódhat a predikátummal, mely megfeleltethető az univerzális kvantor felszíni és extra tág logikai hatóköri olvasatának (l. Hendriks 1993).

Fontos megjegyezni, hogy amennyiben (4)-ben nem *szintaktikai* újraelemzés (ún. *restructuring*) történik, akkor (3) értelmében a fordított hatókör továbbra sem állhat elő szintaktikai kvantoremelés útján. Kvantoremelés (4)-ben csak akkor eredményezheti az univerzális kvantor extra tág hatókörét, ha (3)-nak az (5) szerinti lazítását feltételeznénk. Ez esetben viszont szükségtelenné válna a jelentéstani újraelemzés feltételezése. És megfordítva: amennyiben jelentéstani újraelemzést feltételezünk, úgy (3)-nak az (5) szerinti lazítása válik elkerülhetővé.

² Wurmbrand és Farkas–Giannakidou tehát nem egyformán közelítik meg az extra tág hatóköri olvasatban érintett kötőmódú tagmondatok körét. A jelen cikkben csak olyan vonzat szerepű kötőmódú tagmondatot tartalmazó példákkal foglalkozunk (és ezeket hívjuk F&G-féle mondatoknak), amelyek mind Wurmbrand, mind Farkas–Giannakidou elemzése szerint megengednek a bennük megjelenő kvantor extra tág hatókörű értelmezését.

³ Tanaka (2015a; 2015b) az angolban vizsgálta az extra tág hatókör elérhetőségét finit beágyazott mondatokban. Eredményei nem mutattak ki a beágyazott alany és tárgy között aszimmetriát. Mint látni fogjuk, a mi kísérletünk azonban közvetett módon megerősíti Farkas–Giannakidou (1996) általánosítását, miszerint a beágyazott alany képes extra tág hatókört venni, míg a mellékmondati tárgy nem.

⁴ Tanaka (2015a; 2015b) vizsgálata megerősíti, hogy az extra tág fordított hatóköri értelmezés az angolban elfogadhatóbb kötőmódú mellékmondatok esetében, mint kijelentő módú beágyazott tagmondatok esetén.

Tanulmányunk célkitűzése, hogy empirikusan vizsgálja az F&G-féle mondatok hatókör-értelmezési lehetőségeit a magyar nyelvben, különös tekintettel az extra tág hatóköri olvasat elérhetőségére. Kísérletünk további célja azt is feltárni, hogy elérhető-e az extra tág hatókör olyan F&G-féle mondatokban, amelyekben a jelentéstani újraelemzés jelentésbeli feltételei fennállnak, ugyanakkor egyértelműen kizárható mind a szintaktikai újraelemzés lehetősége, mind pedig egy olyan szintaktikai levezetés, amely az (5) értelmében megengedett „hosszú” kvantoremeléssel él. Amennyiben az extra tág hatóköri olvasat nem csak az előbbi, hanem az utóbbi mondatípusban is elérhetőnek bizonyul, azt a jelentéstani újraelemzés képes volna magyarázni, míg (5) felől nézve ugyanez az eredmény váratlan lenne.

De ennél tovább is mehetünk. Ugyanis amennyiben azt látjuk, hogy bizonyos komplexebb, szigeteket tartalmazó esetekben a tárgyalt magyarázatok közül a jelentéstani újraelemzésre épülő megközelítésre szükséges támaszkodnunk, ez az egyszerűbb, F&G-féle mondatok esetén redundánssá teszi az (5)-féle, tisztán szintaktikai magyarázatot, amely a klasszikus finit tagmondati korlát gyengítésére alapul. Azaz: ha a komplexebb példák a jelentéstani újraértelmezést támogatják, akkor a klasszikus finit tagmondati korlát a szintaxison belül fenntartható.

3. Kísérlet

3.1. Kísérleti kérdések

A fent ismertetett elméleti megfontolások alapján a következő két kísérleti kérdést fogalmaztuk meg:

- (18) Elérhető-e az extra tág hatóköri olvasat az F&G-féle mondatokban a magyarban?
- (19) Elérhető-e az extra tág hatóköri olvasat az olyan F&G-féle mondatokhoz hasonló mondatokban, amelyekben a beágyazott mondat egy sziget-összetevőn belül helyezkedik el, ugyanakkor a jelentéstani újraelemzés feltételei fennállnak?

A (18) kérdés tehát célzottan azt vizsgálja, hogy a magyarban az F&G-féle mondatok predikátumainak esetében valóban elérhető-e az extra tág hatókör. Amennyiben igen, úgy feltehető a kérdés, hogy az (5) vagy a (6) általánosítás kínál-e erre jobb magyarázatot. Ebből a szempontból van jelentősége a (19) kísérleti kérdésnek. Ugyanis szigethatáron keresztül (i) kizárt a szintaktikai újraelemzés és (ii) kizárt a szintaktikai mozgatás, tehát a kvantoremelés is. Így amennyiben (18)-ra és (19)-re is pozitív válasz adható, akkor ezt (5) önmagában nem lenne képes magyarázni, míg a (6)-féle jelentésátértelmezéses magyarázat kiterjeszhető rá, feltételezve, hogy a beágyazott tagmondatra épülő NP-réteg jelenléte a jelentéstani újraelemzés szempontjából irreleváns. Ez a kimenetel az adatok (6)-féle értelmezését erősítené. Ezen értelmezés szerint fenntartható a szintaxisban a klasszikus finit tagmondati korlát, a (4)-ben illusztrált F&G-féle mondatípus pedig csak látszólagos kivétel alóla, amelyre jelentéstani magyarázat adható.

Amennyiben (18)-ra pozitív válasz születik, míg (19)-re nemleges, akkor két lehetőség kínálkozik. Az első, hogy a gyengített finit tagmondati korlátot fogadjuk el,

követve Wurmbrand (2013; 2018)-at. A második, kevésbé kézenfekvő lehetőség az, hogy a Farkas–Giannakidou (1996) által feltételezett szemantikai újraértelmezést megpróbáljuk úgy megszorítani, hogy az szigethatáron át ne legyen képes működni.

Természetesen amennyiben (18)-ra az eredmények a nemleges választ támasztják alá, úgy várhatóan a (19)-re is negatív lesz a válasz. Ez esetben a klasszikus finit tagmondati korlát megerősítést nyer.

3.2. Kísérleti elrendezés és módszer

A fenti kérdések alapján kísérletünkhöz a következő 2×3-as elrendezést választottuk. A Hatókör faktor két szintje alapján az univerzális kvantor EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT-ot vagy FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ot vehetett. A szintaktikai határ faktor három szinttel bírt: (i) NINCS HATÁR, amely azt jelenti, hogy a két kvantor ugyanabban a tagmondatban szerepelt; (ii) FINIT HATÁR, amely szerint a két kvantor között egy finit (kötőmódú) tagmondathatár húzódott (vö. (18)); míg (iii) SZIGET HATÁR esetén az egyik kvantor egy összetett NP szigetben állt (vö. (19)), amely szintén tartalmazott egy finit (kötőmódú) tagmondathatárt. Az 1. táblázat a kísérlet faktorai és ezek szintjei alapján mutatja be a hat kísérleti kondíciót.

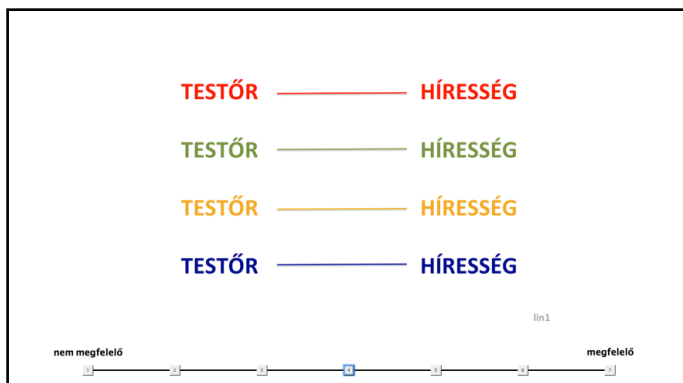
		Határ		
		<i>Nincs</i>	<i>Finit</i>	<i>Sziget</i>
Hatókör	<i>Egyenes</i>	E.N.	E.F.	E.Sz.
	<i>Fordított</i>	F.N.	F.F.	F.Sz.

1. táblázat

A kísérlet két faktora, ezek szintjei és a kondíciók

A kondíciókhoz tartozott egy-egy kérdés, amely így a mondat kontextusát volt hivatott megadni. A kérdés megegyezett mindkét faktor mindegyik szintjében – egyedül a 6 lexikalizációban tért el. A kérdést és a választ kétszer játszottuk le az adatközlőknek, 5 másodperc szünetet hagyva a két felvétel között (a résztvevők írásban nem látták a párbeszédet). A stimulusok részét képezte egy-egy kép, amely minden esetben az univerzális kvantor disztributív, tág hatókörű olvasatát segítette elő (a különböző színek különböző individuumokat jelöltek). Az univerzális kvantորral módosított NP-ket ábrázoló felirat mindig a kép bal oldalán szerepelt. A fenti kísérleti elrendezés alapján (20) mutatja be az univerzális kvantor egyenes hatókörű olvasatát, amelyhez az 1. ábra tartozik, míg (21)-ben olvashatók a fordított hatókörrel értelmezendő mondatok, amely olvasatot a 2. ábra ábrázolja.

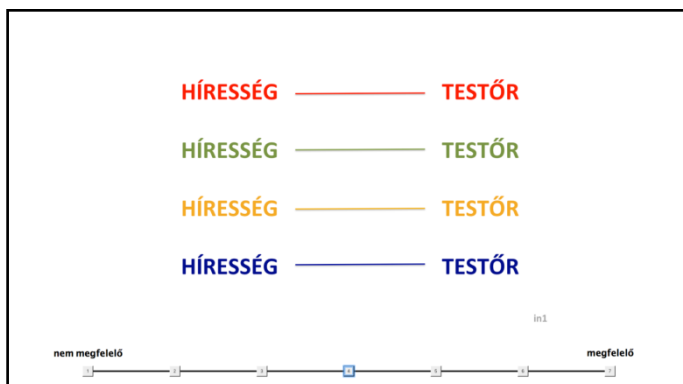
- (20) a. Kérdés: A menedzserek hogyan oldják meg, hogy az egyes hírességek hazajussanak éjféli előtt?
 b. Nincs határ: A főnök úgy gondolja, [hogy a rendezvény után **mindegyik testőr** juttasson haza **egy hírességet** időben].
 c. Finit határ: A rendezvény után **mindegyik testőr** elintézi, [hogy hazajusson **egy híresség** időben].
 d. Sziget határ: A rendezvény után **mindegyik testőr** elintézi [azt a megbízást, [hogy hazajusson **egy híresség** időben]].

1. ábra

AZ EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT képi stimulusa

- (21) a. Kérdés: A menedzserek hogyan oldják meg, hogy az egyes hírességek hazajussanak éjfél előtt?
- b. Nincs határ: A főnök úgy gondolja, [hogy a rendezvény után **egy testőrt** béreljen fel **mindegyik híresség** a hazajutáshoz].
- c. Finit határ: A rendezvény után **egy testőr** intézi el, [hogy hazajusson **mindegyik híresség** időben].
- d. Sziget határ: A rendezvény után **egy testőr** intézi el [azt a megbízást, [hogy hazajusson **mindegyik híresség** időben]].

2. ábra

A FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT képi stimulusa

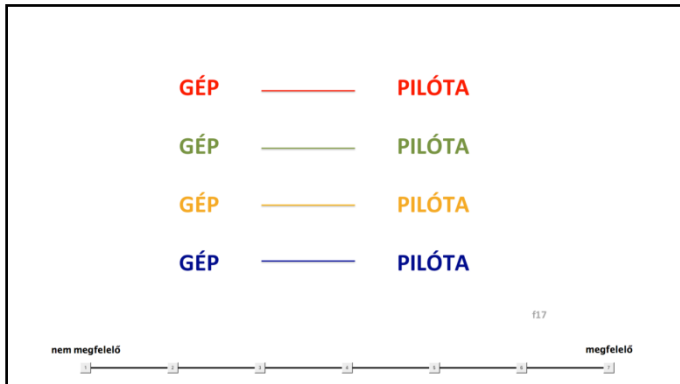
Ahogy a fenti példamondatokból látszik, a tesztmondatokban a *mindegyik* szerepelt disztributív univerzális kvantorként, ennek a helyzete különböztette meg az eltérő kísérleti kondíciókat (lásd (20) és (21)). Az univerzális kvantor hatókörét egy egzisztenciálisan értelmezett *egy* határozatlan névelővel alkotott NP hatóköréhez képest értelmeződött (vö. (4)): más szóval az univerzálisan kvantált NP és az egzisztenciális NP lehetséges logikai hatóköri viszonyait tanulmányoztuk.

Fontos kiemelni, hogy az univerzális kvantoros kifejezés minden esetben alanyi szerepű volt. Az egzisztenciális NP viszont két esetben, az EGYENES és a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT NINCS HATÁR kondíciójában tárgyi szerepű volt, hiszen ebben az esetben a két vizsgált NP egyazon tagmondatban szerepelt (így az univerzális kvantoros NP alanyi szerepe mellett az egzisztenciális NP nem kaphatott szintén alanyi szerepet). A többi négy kondícióban mindkét NP alanyi szerepű volt, hogy tesztelhető legyen az (5) általánosítás. A FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ok esetén az egzisztenciális NP fókusz szerepű volt, amelyet nemcsak a szórend (ige inverzió), hanem az intonáció is jelölt a főnév első szótagjára eső nukleáris hangsúllyal /egy TESztör/. Az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetében az egzisztenciális NP, a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT esetében az univerzális kvantoros NP a beágyazott mondatban az ige utáni pozícióban foglalt helyet. Az egzisztenciális NP főmondati fókusz szerepe és a mellékmondatban az ige utáni pozíciója azt a célt szolgálták, hogy az egyébként könnyen topikként érthető határozatlan névelős főnév ne kapjon a mondatbeli pozíciója okán topik információszerkezeti szerepet. Ez nem lett volna kívánatos, mivel a topik szerepű határozatlan névelős NP-k rendszerint tágabb hatókört vesznek fel, mint bármely, a kommenten belül álló másik NP. Az univerzális kvantoros NP-nek a beágyazott mondaton belüli ige utáni pozícióját az a megfontolás vezette, hogy a leírások alapján az ige utáni mezőben álló univerzális kvantoros kifejezések számára elérhető az inverz tág hatóköri olvasat, míg az ige előtt állók számára nem (lásd pl. É. Kiss 2002).

A kísérletben további három kontrollmondat is szerepelt. Ebben a kondícióban várakozásunk szerint az extra tág hatóköri olvasatnak elérhetetlennek kell lennie, hiszen csak egyetlen szempontból tért el FORDÍTOTT HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciójától: az univerzális kvantoros kifejezés ebben a KONTROLL kondícióban tárgyi szerepű volt. Farkas–Giannakidou (1996) feltételezése szerint ugyanis csak az alanyi szerepű kvantoros NP-k értelmeződnek újra ko-argumentumként (lásd fentebb a 2. részben: (4) és (17)) – hiszen ezek a beágyazott alanyok képesek a komplex esemény „érintett argumentumaiként” (*affected argument*) értelmeződni (Farkas–Giannakidou 1996: 41). A KONTROLL kondíció mondatait példázza a (22), míg a 3. ábra annak képi kontextusát ábrázolja.⁵

⁵ Tanaka (2015a; 2015b) kontrollmondatainak egyik csoportjában szintén komplex NP sziget szabott korlátot a kvantoremelésnek, azonban, eltérően a mi kísérletünk kontrollmondataitól, a komplex NP-t szelektáló predikátum kizárólag tárgyi NP-t vonzó ige volt, a komplex NP-n belüli tagmondat pedig kijelentő módú volt.

- (22) a. Kérdés: A reptéren hogyan zajlik a gépek átvizsgálása a tavaszi gyakorlatozásokor?
 b. Sziget határ: A gyakorlat után **egy pilóta** adja ki [azt a feladatot, [hogy a karbantartók nézzék át **mindegyik gépet** a biztonság kedvéért]].

3. ábra
A KONTROLL kondíció képi stimulusa

A további 15 töltelékpárbeszéd azt a célt szolgálta, hogy kiegyensúlyozza a célpárbeszéd várható ítéleti mintázatát. Mindegyik kondíciónak 6 különböző lexikalizációja volt, amely két lista között 3-3 arányban oszlott meg, így egy kitöltő összesen 36 párbeszédet ítelt meg, amelyek pseudo-randomizált sorrendben követték egymást (a sorrend: 1 töltelékmondat, 1 NINCS HATÁR kondíció, 1 FINIT HATÁR kondíció, 1 SZIGET HATÁR kondíció a HATÓKÖR faktor szintjei és a lexikalizáció szempontjából véletlenszerűen kiválasztva – így értük el, hogy az egyes kondíciók megvalósulásai a lehető legtávolabb essenek egymástól, miközben a vizsgált olvasatok elfogadhatóságában a kísérleti személy továbbra se tudjon mintázatot felfedezni az egymást követő párbeszédekben).

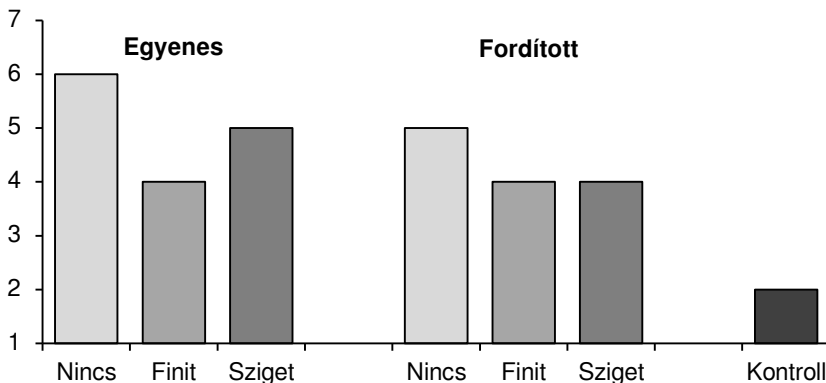
A hangfelvételek és a képek viszonya a következő volt. Először képi segítség nélkül játszottuk le a párbeszédet. A két felvétel közötti 5 másodperces szünetben jelent meg a képi stimulus, majd a második felvétel elhangzása után megjelent a 7 pontos Likert-skála, és a kép egészen az ítélet meghozataláig látható maradt. A kísérlet leírásában a hangzó és képi stimulusok sajátsága miatt felhívtuk a figyelmet a fejhallgató használatára, valamint arra, hogy a képeken megjelenő színek különböző individuumokat jelölnek – így biztosítva a disztributív értelmezést. Az adatközlők egy bevezető gyakorló részen keresztül ismerhették meg a kísérletbeli feladatot, amely a következő volt: meg kellett ítélniük, hogy a valóságot ábrázoló kép alapján mennyire megfelelő a kérdésre adott válasz. A skála 1-es pontja szerint „nem megfelelő”, míg a 7-es pontja szerint „megfelelő” a kérdés és a kép alapján az elhangzó válasz. A gyakorlás alatt a sztereotipikus párbeszéd megítéléséről a kitöltők még kaptak visszajelzést, ezzel segítve a skála használatát, míg a 36 tesztmondatra adott ítéletükről már nem.

Az eredeti 58 fő adatközlőből két főt zártunk ki, mivel nemleges választ adtak arra a szűrőkérdésre, hogy mindkét szülője magyar anyanyelvű-e. Az így megmaradt 56 kitöltő között 22:34 arányban oszlott meg a két lista. A 43 fő női és 13 fő férfi kitöltő átlagéletkora 36,32 év volt. A kísérletet az Inquisit kísérletszerkesztő programban írtuk meg, amelynek a kitöltését az adatközlők online végezték el. Többször és kifejezetten kértük a fejhallgató használatát a hangzó stimulusok intonációjának minél zavartalanabb érzékelése céljából. A hangzó stimulusokat hangszigetelt nyelvi laborban vettük fel.

4. A kísérlet eredményei és diszkusszió

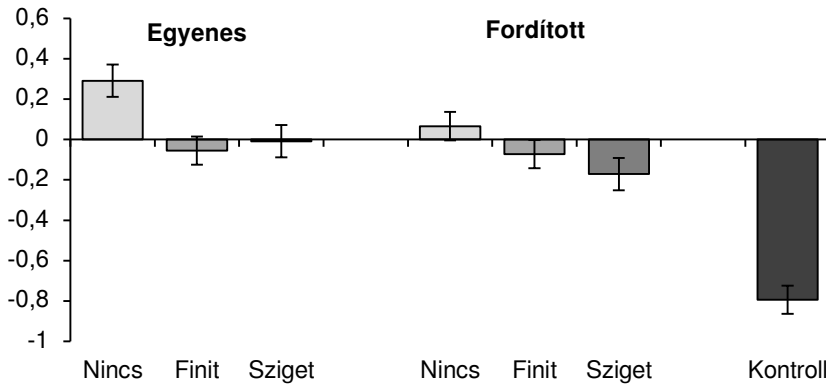
4.1. A kísérlet eredményei

Már a leíró statisztikai eredmények világosan mutatják, hogy az adatközlők a célkondíciókat legrosszabb esetben is a skála közepére helyezték. Ezzel ellentétben a KONTROLL kondíció (N=168, medián=2) élesen elválik tőlük, és a skála majdnem legalacsonyabb fokára került, ahogyan azt a 4. ábra mutatja.

4. ábra
A nyers adatok medián értékei

Az 5. ábra már a személyenként z-értékekké átalakított adatok átlagait mutatja. A diagram 0 vonala jelöli az egyes személyek ítéleteinek átlagát, így ha egy kondíció ítéletének értéke pozitív, akkor az átlagosnál elfogadhatóbbnak ítélték, míg ha negatív, akkor az átlagosnál kevésbé elfogadhatónak találták az adott kondíciót.

5. ábra

A személyenként z-értékekké alakított adatpontok átlaga ± standard hiba (SE)

Az 5. ábra érzékletesen szemlélteti, hogy a leginkább elfogadhatónak várt EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT-Ú, NINCS HATÁR kondíció valóban a legjobb értékeket kapta ($N=168$, $M=0,291$, $SE=\pm 0,08$), míg a KONTROLL kondíció mélyen az átlag alatt teljesített ($N=168$, $M=-0,794$, $SE=\pm 0,07$). A többi kondíció azonban nem válik el élesen egymástól: EGYENES – FINIT HATÁR ($M(168)=-0,055$; $SE=\pm 0,07$); EGYENES – SZIGET HATÁR ($M(168)=-0,009$; $SE=\pm 0,08$); FORDÍTOTT – NINCS HATÁR ($M(168)=0,066$; $SE=\pm 0,07$); FORDÍTOTT – FINIT HATÁR ($M(168)=-0,073$; $SE=\pm 0,07$); FORDÍTOTT – SZIGET HATÁR ($M(168)=-0,171$; $SE=\pm 0,08$).

A fenti összképet a kevert modelleken alapuló statisztikai elemzés is alátámasztotta az R statisztikai program lmer függvénye alkalmazásával (nem a nyers adatpontokat (1–7), hanem a személyenként z-értékekké alakított adatpontokat vizsgáltuk). A modellredukció után a végső modell a következőket tartalmazta: a két fixhatást interakcióval, valamint randomhatásként az egyes kísérleti elemek (item) hatását és az egyes személyek hatását (ez utóbbiban random meredekségként felvéve a két fixhatást interakcióval). E modell szerint a HATÁR faktornak erős főhatása van ($X^2(3)=35,78$; $p<0,001$), ezzel szemben a HATÓKÖR faktornak nincs főhatása ($X^2(1)=2,19$; $p=0,14$), valamint nem mutatható ki interakció a két faktor között ($X^2(2)=1,08$; $p=0,58$).

A *post hoc* (Tukey) páronkénti összehasonlítás kimutatta, hogy az EGYENES HATÓKÖR NINCS HATÁR kondíciója nem különbözik a FINIT HATÁR (t -arány=2,39; $p=0,09$) és a SZIGET HATÁR kondícióktól (t -arány=1,94; $p=0,23$), valamint a FORDÍTOTT HATÓKÖR NINCS HATÁR kondíciójától (t -arány=1,61; $p=0,12$). Nem különbözik egymástól az EGYENES HATÓKÖR FINIT HATÁR és a SZIGET HATÁR kondíciója sem (t -arány=-0,43; $p=0,97$). Hasonlóképpen, a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT egyik teszt-kondíciója sem különbözött a másik kettőtől: NINCS HATÁR – FINIT HATÁR (t -arány=0,86; $p=0,82$); NINCS HATÁR – SZIGET HATÁR (t -arány=1,37; $p=0,53$); FINIT HATÁR – SZIGET HATÁR (t -arány=0,66; $p=0,91$). Azonban az utóbbiak mindegyike különbözött a Kontroll kondíciótól, még hozzá igen erős hatással: NINCS HATÁR – KONTROLL (t -arány=5,31; $p<0,001$; $d(\text{Cohen})=0,94$); FINIT HATÁR –

KONTROLL (t -arány=4,31; $p<0,001$; $d(\text{Cohen})=0,79$); SZIGET HATÁR – KONTROLL (t -arány=3,79; $p<0,01$; $d(\text{Cohen})=0,67$). Nem különbözött továbbá az EGYENES HATÓKÖR FINIT HATÁR kondíciója a FORDÍTOTT HATÓKÖR FINIT HATÁR kondíciójától (t -arány=0,16; $p=0,88$), valamint az EGYENES HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciója a FORDÍTOTT HATÓKÖR SZIGET HATÁR kondíciójától (t -arány=0,9; $p=0,37$).

4.2. Diskusszió

Kísérletünk két fő kérdést vizsgált. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy valóban elérhető-e extra tág hatókör az univerzális kvantor számára a (4)-hez hasonló, Farkas–Giannakidou (1996) és Wurmbrand (2013; 2018) által tárgyalt mondatokban, amelyekben az univerzális kvantoros kifejezés egy kötőmódú alárendelt finit tagmondat alanya (vö. (18)). A második kérdés, amelyre a választ kerestük, az volt, hogy elérhető-e ugyanez az extra tág hatóköri olvasat olyan, az F&G-féle mondatípustól minimálisan különböző konstrukciókban, amelyben a jelentéstani újraelemzés jelentésbeli feltételei szintén adottak, ugyanakkor a „hosszú” kvantoremelés (sem pedig a szintaktikai újraelemzés) mondat szerkezeti feltételei nem állnak fenn. Utóbbi feltételt a kísérletünkben olyan (4)-hez hasonló példák testesítették meg, amelyekben az univerzális kvantort tartalmazó kötőmódú alárendelt finit tagmondat egy (komplex NP) szigeten belül helyezkedett el (vö. (19)).

A kapott eredményekből egyértelműen kirajzolódik, hogy az első kísérleti kérdésre pozitív válasz adható: az extra tág hatóköri olvasat elérhető az F&G-féle magyar mondatokban. Ezt támasztja alá, hogy (i) egyrészt a FINIT HATÁR kondíciókban nincs szignifikáns különbség az EGYENES és FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-ok között, másrészt (ii) nem mutatható ki különbség a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT-okon belül sem a NINCS HATÁR és a FINIT HATÁR kondíciók között. Az extra tág hatókör elérhetőségét (a FORDÍTOTT HATÓKÖR-t a FINIT HATÁR kondícióban) a KONTROLL kondícióhoz viszonyítva tudjuk jobban elhelyezni: (iii) a FORDÍTOTT HATÓKÖR FINIT HATÁR kondícióba tartozó mondatok és az elfogadhatatlannak várt – és a résztvevők által annak is ítélt – Kontroll kondíció mondatai között erősen szignifikáns és nagy hatásméretű különbség mutatható ki. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy bár nem tökéletes a finit tagmondathatáron keresztüli extra tág hatókör-értelmezés elérhetősége, mégis semmivel sem degradáltabb ez az olvasat, mint az univerzális kvantor és az egzisztenciális határozatlan NP közötti egyenes hatóköri olvasat ugyanilyen kötőmódú finit beágyazást tartalmazó szerkezetekben.

Az a relatív (de a NINCS HATÁR kondícióhoz képest nem szignifikáns) degradáltság, amely az eredményekben megmutatkozik az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetén is a FINIT HATÁR és SZIGET HATÁR kondíciókban, feltehetően a szűk értelemben vett nyelvtanon kívüli, a nyelvi feldolgozást érintő teher tükröződése lehet. Azért jelentkezhethet, mert az univerzális kvantor és a dependens, vele ko-variálódó egzisztenciális NP távol esnek egymástól: két eltérő finit tartományban állnak. Emellett a FORDÍTOTT HATÓKÖRI OLVASAT kondícióiban külön feldolgozási terhet jelent maga a fordított hatókör-értelmezés.

Ezen a ponton érdemes megemlíteni, hogy Tanaka (2015a; 2015b) a fordított hatóköri olvasat degradáltságát egy nyelvtani elvnek: a Hatóköri Gazdaságosság (*Scope Economy*) elvének megsértésével magyarázza. Ez az elv megköveteli, hogy a rejtett kvantoremelés minden lépése egy jól meghatározott értelemben

szemantikailag motivált legyen (Fox 2000). Wurmbrand (2013; 2018) azt feltételezi, hogy a kvantoremelés minden egyes szintaktikai lépése plusz feldolgozásbeli terhet jelent, azaz egy Feldolgozást Érintő Hatóköri Gazdaságossági elvet fogalmaz meg (*Processing Scope Economy*); így bár nyelvtanilag nem kizárt, mégis degradált az extra tág hatóköri értelmezés. A mi eredményeink azonban az EGYENES HATÓKÖRI OLVASAT esetén is kimutatták azt a degradációt, amely akkor jelentkezik, ha a két hatókörrel bíró elem külön tagmondatban helyezkedik el. Ezt az eredményt sem Tanaka (2015a; 2015b), sem Wurmbrand (2018) nem tudja magyarázni, hiszen nem történik kvantoremelés (rejtett szintaktikai mozgatás) az EGYENES HATÓKÖR kondíciók során.

Az, hogy sem a két kvantált NP közötti távolságnak, sem a fordított hatóköri értelmezésnek a hatása nem mutatkozik önmagában szignifikánsnak, azt jelzi, hogy e két hatás minőségileg más jellegű, mint amely a kontrollmondatok erős degradált-ságában és a többi kísérleti kondícióhoz képesti szignifikáns különbségében érhető tetten. Értelmezésünk szerint a KONTROLL kondíció alacsony elfogadhatósága azt tükrözi, hogy ebben a kondícióban a fordított hatóköri értelmezést a grammatika nem engedélyezi. Ez pedig átvezet minket a második kísérleti kérdés megvitatására.

Utóbbi arra vonatkozott, hogy elérhető-e a fordított hatókör akkor is, ha a hosszú kvantoremelés kizárt, mert az érintett kvantor szigetben helyezkedik el. Láttuk, hogy FORDÍTOTT HATÓKÖR esetén a SZIGET HATÁR kondíció nem különbözött szignifikánsan a FINIT HATÁR kondíciótól: a fordított hatókör nem volt kevésbé elérhető komplex NP szigetből, mint egyszerű alárendelt finit tagmondatból. Továbbá a SZIGET HATÁR-t tartalmazó mondatok – hasonlóan az egyszerű FINIT HATÁR-t tartalmazó mondatokhoz – szignifikánsan jobbnak bizonyultak a KONTROLL mondatoknál. Mint az imént utaltunk rá, utóbbiak fordított hatóköri olvasata feltételezhetően grammatikailag elérhetetlen. Így mindkét összehasonlításból azt vonhatjuk le, hogy a fordított hatókörnek a grammatika szempontjából elérhetőnek kell lennie SZIGET HATÁR jelenlétében is.

Összegezve: azt találtuk tehát, hogy az extra tág hatóköri olvasat mind az F&G-féle mondatokban, mind pedig a hozzájuk hasonló, de szigethatárt tartalmazó mondatokban engedélyezett (bár ennek az értelmezésnek az elérése komoly feldolgozási teherrel jár). Utóbbi eredményt a Wurmbrand (2013; 2018) által feltételezett hosszú kvantoremeléssel nem lehetséges magyarázni, tekintve, hogy a kvantoremelés a többi szintaktikai mozgatáshoz hasonlóan nem tud sziget-összetevők határán áthatolni. Ezzel szemben miután a jelentéstani újraelemzés feltételei nemcsak az egyszerű FINIT HATÁR-t tartalmazó mondatokban, hanem a SZIGET HATÁR-t tartalmazókban is fennállnak, Farkas–Giannakidou (1996) megközelítése mindkét mondattípusra alkalmazható.

A szigetet tartalmazó esetekben tehát a tárgyalt magyarázatok közül a jelentéstani újraelemzésre épülő megközelítésre kell támaszkodnunk. Ez azonban – amint a bevezetőben előrevetítettük – az egyszerűbb, F&G-féle mondatok esetén is feleslegessé teszi az extra tág hatóköri olvasatnak azt a tisztán szintaktikai magyarázatát, amely a klasszikus finit tagmondati korlát gyengítésére alapul (vö. (5)). Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy a szintaxison belüli klasszikus finit tagmondati korlát (amely szerint egy kvantor logikai hatóköre szintaktikai okokból nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben a kvantor áll (3)), továbbra is fenntartható, azt nem szükséges az F&G-féle példák okán gyengíteni.

5. Összefoglalás és kitekintés

A hatókör-értelmezésre vonatkozó klasszikus általánosítás szerint egy kvantor logikai hatóköre nem terjedhet túl azon a finit tagmondaton, amelyben az adott kvantor áll. A klasszikus generatív felfogás szerint a fenti korlát szintaktikai természetű: a szintaxison belüli lokalitási elvekből fakad. Tanulmányunkban olyan mondatok értelmezési lehetőségeit vizsgáltuk magyar anyanyelvű felnőtt beszélők ítéletei alapján, amelyek vonzatszerépű kötőmódú mellékmondatot bírtak, és a korábbi elméleti nyelvészeti szakirodalom szerint szisztematikus kivételt képeznek a finit tagmondati általánosítás alól. Kísérletünk egyik eredménye, hogy megerősíti: egy tárgyi szerepű kötőmódú finit tagmondaton belül található univerzális kvantorkifejezés valóban értelmezhető saját tagmondaton kívüli, főmondati logikai hatókörrel. E kivételesnek tűnő példák közepes elfogadhatósága nem rosszabb annál, mint ami pusztán a feldolgozásbeli komplexitás szintje alapján várható.

A vizsgálat a kivételes, extra tág hatóköri olvasat egy szintaktikai, illetve egy jelentéstani magyarázata közti választást lehetővé tévő mondattípusra is kiterjedt. A szintaktikai magyarázat (Wurmbbrand 2013; 2018) szerint a kvantorhatókörre vonatkozó klasszikus szintaktikai korlátot gyengíteni szükséges, bizonyos esetekben megengedve a hosszú kvantoremelést, míg a jelentéstani magyarázat (Farkas–Giannakidou 1996) a klasszikus erős szintaktikai korlát fenntartása mellett azt állítja, hogy a kivételes hatóköri olvasat jelentéstani újraelemzésnek köszönhető. A releváns további vizsgált mondattípust úgy alkottuk meg, hogy esetében a hosszú kvantoremelés szintaktikailag kizárható legyen, azonban a jelentéstani újraelemzés kiterjeszhető legyen rá. A kapott eredmények szerint e mondattípusban szintén elérhető az extra tág hatóköri olvasat, amely a jelentéstani újraelemzést alkalmazó megközelítés melletti érvnek tekinthető. Ez pedig azt jelenti, hogy a kiinduló, egyszerűbb kivételes mondattípus nem teszi szükségessé annak a klasszikus, szigorú szintaktikai korlátnak (ill. a mögötte meghúzódó lokalitáselméletnek) a feladását, amely egységesen a finit tagmondatot tekinti a kvantorhatókör elsődleges szintaktikai korlátjának.⁶

Az itt bemutatott kísérlet számos a témához kapcsolódó kérdésre nem terjedt ki. (i) Teljesebb körűen szükséges vizsgálni, hogy pontosan milyen szemantikai típusú főmondati predikátumok esetében érhető el az extra tág hatóköri olvasat, más szóval: mely főmondati predikátumosztályok engedélyezik a jelentéstani újraelemzést. (ii) Azt feltételeztük, hogy egy, a beágyazott finit tagmondat fölé épített NP réteg nem képez akadályt a jelentéstani újraelemzés számára. További kísérletezésre van szükség azonban ahhoz, hogy megállapítsuk a jelentéstani újraelemzés további kiterjesztésének határait, ti. hogy (a többi releváns tényező változatlansága mellett) milyen típusú szintaktikai beágyazás blokkolhatja azt. (iii) Komplex NP által képviselt szigetet tartalmazó mondatok alapján közvetett bizonyítékot találtunk rá, hogy

⁶ Ez az elsődleges szintaktikai korlát nem elliptikus mondatokban áll fenn. Elképzelhető, hogy ún. *Antecedens Által Tartalmazott Ellipsis* (*antecedent-contained ellipsis*) bizonyos eseteiben ez a korlát felülírható (Cecchetto 2004; Syrett 2015). További kivételt képeznek Grano–Lasnik (2018) megfigyelése alapján az olyan mondatok, amelyekben a finit tagmondat alanya kötött névmás. Elnevezésük szerint e Kötött Névmási Hatás (*bound pronoun effect*) esetében a beágyazott mondatbeli tárgyi szerepű kvantor vehet extra tág hatókört a főmondati kvantor felett.

Farkas–Giannakidou (1996) helyesen állította, hogy csak a mellékmondati alany képes társ-argumentumként átértelmeződni, míg a mellékmondati tárgy nem.⁷ Nem vizsgáltuk, hogy ezt az aszimmetriát megerősítik-e az egyszerű FINIT HATÁR-t, azaz NP-réteg nélküli kötőmódú tagmondati vonzatot tartalmazó mondatok is.

Mindezen kérdések megválaszolása további kutatások feladata.

Hivatkozások

- Barwise, Jon – Robin Cooper 1981. Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4/2:159–219. doi:10.1007/BF00350139.
- Beghelli, Filippo 1993. A minimalist approach to quantifier scope. In Amy J. Schafer (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistic Society 23*. Vol. 1 Amherst: GLSA Publications, University of Massachusetts. 65–80.
- Cecchetto, Carlo 2004. Explaining the locality conditions of QR: Consequences for the theory of phases. *Natural Language Semantics* 12/4:345–397. doi:10.1007/s11050-004-1189-x.
- Dikken, Marcel den – Antje Lahne 2013. The locality of syntactic dependencies. In Marcel den Dikken (szerk.) *The Cambridge Handbook of Generative Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press. 655–698. doi:10.1017/CBO9780511804571.023.
- É. Kiss Katalin 1992. Az egyszerű mondat szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 79–177.
- É. Kiss, Katalin 2002. *The Syntax of Hungarian*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Farkas, Donka 1981. Quantifier scope and syntactic islands. In Roberta A. Hendrick – Carrie S. Masek – Mary Frances Miller (szerk.) *Papers from the Seventeenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 59–66.
- Farkas, Donka F. – Anastasia Giannakidou 1996. How clause-bounded is the scope of universals? In Teresa Galloway – Justin Spence (szerk.) *Proceedings of the 6th Semantics and Linguistic Theory Conference*. Ithaca: Cornell University. 35–52. doi:10.3765/salt.v6i0.2764.
- Fodor, Janet Dean – Ivan A. Sag 1982. Referential and quantificational indefinites. *Linguistics and Philosophy* 5/3:355–398. doi:10.1007/BF00351459.
- Fox, Danny 2000. *Economy and Semantic Interpretation*. (Linguistic Inquiry Monographs 35) Cambridge: The MIT Press.
- Fox, Danny – Uli Sauerland 1996. Illusive scope of universal quantifiers. In Kiyomi Kusumoto (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistics Society*. Vol. 26 Amherst: GLSA. 71–85.

⁷ A magyar adatok alapján megerősített alany–tárgy aszimmetria azért is érdekes, mert a magyarban az angol típusú nyelvekből jól ismert szerkezeti természetű alany–tárgy aszimmetriák egy része hiányzik. Ez megerősíti Farkas–Giannakidou (1996) feltételezését, amely szerint ezt az aszimmetriát nem szerkezeti, hanem (az adott főnévi argumentum érintettségével összefüggő) szemantikai különbség okozza.

- Grano, Thomas – Howard Lasnik 2018. How to neutralize a finite clause boundary: Phase theory and the grammar of bound pronouns. *Linguistic Inquiry* **49/3**:465–499. doi:10.1162/ling_a_00279.
- Hendriks, Herman 1993. *Studied Flexibility: Categories and Types in Syntax and Semantics*. Amsterdam: Institute for Logic, Language and Computation, Universiteit van Amsterdam.
- Ioup, Georgette 1975. Some universals for quantifier scope. In John P. Kimball (szerk.) *Syntax and Semantics*. Vol. 4 New York: Academic Press. 37–58.
- Johnson, Kyle 2000. How far quantifiers go? In Roger Martin – David Michaels – Juan Uriagereka (szerk.) *Step by Step. Essays on Minimalist Syntax in Honor of Howard Lasnik*. Cambridge: The MIT Press. 187–210.
- Krifka, Manfred 2001. Quantifying into question acts. *Natural Language Semantics* **9/1**:1–40. doi:10.1023/A:1017903702063.
- May, Robert 1977. *The Grammar of Quantification*. PhD disszertáció. Massachusetts Institute of Technology.
- May, Robert 1985. *Logical Form. Its Structure and Derivation*. Cambridge: The MIT Press.
- Ross, John Robert 1967. *Constraints on Variables in Syntax*. PhD disszertáció. Cambridge.
- Syrett, Kristen 2015. Experimental support for inverse scope readings of finite-clause-embedded antecedent-contained-deletion sentences. *Linguistic Inquiry* **46/3**:579–592. doi:10.1162/LING_a_00194.
- Szabolcsi, Anna 1997. Strategies for scope taking. In Anna Szabolcsi (szerk.) *Ways of Scope Taking*. Dordrecht: Kluwer Academic Press. 109–154.
- Tanaka, Misako 2015a. Asymmetries in long-distance QR. In Anna E. Jurgensen – Hannah Sande – Spencer Lamoureux – Kenny Baclawski – Alison Zerbe (szerk.) *Proceedings of Forty-First Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Vol. 41 Berkeley: Berkeley Linguistics Society. 493–501. doi:10.20354/B4414110000.
- Tanaka, Misako 2015b. *Scoping out of Adjuncts: Evidence for the Parallelism between QR and Wh-movement*. PhD disszertáció. London: University College London.
- Wurmbrand, Susanne 2013. QR and selection: Covert evidence for phasehood. In Stefan Keine – Shayne Slogget (szerk.) *Proceedings of the North East Linguistics Society*. Vol. 42. 619–632.
- Wurmbrand, Susanne 2018. The cost of raising quantifiers. *Glossa: a journal of general linguistics* **3/1**:19. doi:10.5334/gjgl.329.

Függelék

A célmondatok és a kontrollmondatok lexikalizációi

1. Célmondatok: Fordított olvasat, Finit Határ kondíciók
 - (1) a. *A menedzserek hogyan oldják meg, hogy az egyes hírességek hazajussanak éjféel előtt?*
b. **A rendezvény után egy testőr intézi el, hogy hazajusson mindegyik híresség időben.**
 - (2) a. *A szervezők hogyan biztosítják, hogy az egyes politikusok megérkezzenek a rendezvényre?*
b. **A csúcstalálkozó során egy sofőr oldja meg, hogy eljusson mindegyik politikus a helyszínre.**
 - (3) a. *A munkanélküli központ hogyan támogatja, hogy az egyes közmunkások elhelyezkedjenek a munkaerőpiacon?*
b. **Idén egy ügyintéző eszközli ki, hogy elhelyezkedjen mindegyik közmunkás a munkaerőpiacon.**
 - (4) a. *A szervezők hogyan intézik el, hogy az egyes versenyzők megfelelően teljesítsenek a színpadon?*
b. **A verseny során egy mentor éri el, hogy felkészüljön mindegyik versenyző a megmérettetésre.**
 - (5) a. *A nagyvállalat hogyan valósítja meg, hogy az egyes igazgatók felérjenek a központi karácsonyi ünnepségre vidékről?*
b. **A parti előtt egy titkárnő rendezi el, hogy elinduljon mindegyik igazgató a fővárosba.**
 - (6) a. *A központi kórház hogyan éri el, hogy az egyes gyerekek mielőbb meggyógyuljanak a betegségből?*
b. **Az első napokban egy önkéntes segíti elő, hogy felépüljön mindegyik gyerek a vakbélműtét után.**
2. Kontrollmondatok – Sziget Határ, tárgyi univerzális kvantor
 - (1) a. *A könyvkiadótól hogyan kerülnek jó minőségű szövegek a nyomdába a következő hónapban?*
b. **A könyvkiadás során egy lektor várja el azt az előzékenységet, hogy a szerzők ellenőrizték le mindegyik írást a beadás előtt.**
 - (2) a. *A reptéren hogyan zajlik a gépek átvizsgálása a tavaszi gyakorlatozáskor?*
b. **A gyakorlat után egy pilóta adja ki azt a feladatot, hogy a karbantartók nézzék át mindegyik gépet a biztonság kedvéért.**

- (3) a. *A lakótelepen hogyan gyűjtik be a kidobott karácsonyfákat januárban?*
b. **Az idei télen egy házmester teszi közzé azt a felhívást, hogy a lakók tartsák rendben mindegyik gyűjtőhelyet a fenyők számára.**

A szerzőkről

Turi Gergő a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, a Nyelvtudományi Intézet tudományos segédmunkatársa. Kutatásai a szintaxis mellett az információszerkezet, a logikai hatókör és a prozódia határterületeire terjednek ki.

Elérhetősége: turi.gergo@nytud.hu

Surányi Balázs a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Elméleti Nyelvészet Tanszékének egyetemi tanára, és a Nyelvtudományi Intézet tudományos tanácsadója. Fő kutatási területe a szintaxis, és annak kapcsolódási pontjai az információszerkezettel és a mondatprozódiával.

Elérhetősége: suranyi.balazs@nytud.hu